Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

MAKTABGACHA YOSHDAGI AUTIZM SPEKTRI BUZILISHI BO‘LGAN VA SENSOR ALALIYALI BOLALARNING NUTQIY, KOGNITIV HAMDA IJTIMOIY-KOMMUNIKATIV RIVOJLANISH XUSUSIYATLARINI QIYOSIY TAHLIL QILISH

Boytemirova Saboxat Mahammad qizi
Toshkent Xalqaro Kimyo Universiteti
2- kurs magistr talaba. + 99897 0355599
https://doi.org/10.5281/zenodo.23324494

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi autizm spektr buzilishi (ASB) bo‘lgan hamda sensor alaliya tashxisi bilan tavsiflanadigan bolalarning nutqiy, kognitiv va ijtimoiy-kommunikativ rivojlanish xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda autizm spektr buzilishining ijtimoiy o‘zaro munosabatlar, kommunikativ faoliyat, nutq pragmatikasi va takrorlanuvchi xatti-harakatlar bilan bog‘liq klinik belgilari hamda sensor alaliyada kuzatiladigan nutqni tushunish va eshitilgan nutqiy axborotni qayta ishlash qiyinchiliklari yoritiladi. Ilmiy adabiyotlar asosida ushbu holatlarning o‘xshash va farqli jihatlari, differensial diagnostika mezonlari hamda korreksion-pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Sensor alaliya atamasining zamonaviy xalqaro diagnostik tasniflardagi cheklangan qo‘llanishi hisobga olinib, u retseptiv til buzilishlari bilan qiyosiy o‘rganiladi. Natijalar individual baholash va erta aralashuvning ahamiyatini asoslaydi.
Kalit so‘zlar: autizm spektr buzilishi, sensor alaliya, maktabgacha yosh, retseptiv nutq, ekspressiv nutq, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy kommunikatsiya, differensial diagnostika, logopedik korreksiya.

Аннотация: В статье представлен сравнительный анализ особенностей речевого, когнитивного и социально-коммуникативного развития детей дошкольного возраста с расстройством аутистического спектра (РАС) и состояниями, традиционно обозначаемыми как сенсорная алалия. Рассматриваются нарушения социальной взаимности, прагматических аспектов речи и особенности повторяющегося поведения при РАС, а также трудности понимания обращённой речи и обработки речевой информации при рецептивных языковых нарушениях. На основе научной литературы анализируются сходства и различия клинических проявлений, критерии дифференциальной диагностики и подходы к коррекционно-педагогической помощи. Особое внимание уделяется терминологическим различиям между понятием сенсорной алалии и современными международными классификациями нарушений развития языка. Подчёркивается значение комплексной диагностики и раннего индивидуализированного вмешательства.
Ключевые слова: расстройство аутистического спектра, сенсорная алалия, дошкольный возраст, рецептивная речь, экспрессивная речь, когнитивное развитие, социальная коммуникация, дифференциальная диагностика, логопедическая коррекция.

Abstract: This article presents a comparative analysis of speech, cognitive, and social-communicative development in preschool children with autism spectrum disorder (ASD) and conditions traditionally described as sensory alalia. The study examines difficulties in social reciprocity, pragmatic language, and restricted or repetitive behaviors associated with ASD, alongside impairments in spoken-

language comprehension and linguistic information processing characteristic of receptive language disorders. Based on published scientific literature, similarities and differences in developmental profiles, differential diagnostic considerations, and evidence-based intervention approaches are discussed. Particular attention is given to the distinction between the traditional term sensory alalia and terminology used in contemporary international diagnostic classifications. The analysis emphasizes comprehensive developmental assessment, individualized intervention, and early speech-language support.

Keywords: autism spectrum disorder, sensory alalia, preschool children, receptive language, expressive language, cognitive development, social communication, differential diagnosis, speech-language intervention.

Kirish

Maktabgacha yosh bolaning nutqiy, kognitiv va ijtimoiy-kommunikativ rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan ushbu davrda nutqni tushunish, mustaqil fikr bildirish, tengdoshlar bilan muloqot qilish va ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish qobiliyatlari jadal shakllanadi. Neyrorivojlanish buzilishlari ushbu jarayonlarga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Autizm spektr buzilishi ijtimoiy kommunikatsiya va o‘zaro munosabatlardagi barqaror qiyinchiliklar, shuningdek, cheklangan yoki takrorlanuvchi xatti-harakatlar va qiziqishlar bilan tavsiflanadigan neyrorivojlanish holatidir [1]. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining 2023-yilda e’lon qilingan baholashiga ko‘ra, dunyo bo‘yicha taxminan har 100 bolaning bittasida autizm kuzatiladi. Bu baho turli mamlakatlar va diagnostika tizimlari o‘rtasidagi tafovutlarni ham qamrab oladi.

Sensor alaliya esa postsovet logopediya an’analarida eshitishning periferik imkoniyatlari saqlangan sharoitda og‘zaki nutqni tushunishning jiddiy buzilishi bilan bog‘liq rivojlanish holatini ifodalash uchun qo‘llanadi. Biroq zamonaviy xalqaro adabiyotlarda ushbu atama mustaqil, bir xil diagnostik mezonlarga ega kategoriya sifatida keng qo‘llanmaydi. Shuning uchun mazkur maqolada sensor alaliya bilan bog‘liq belgilar retseptiv til rivojlanishi buzilishlari doirasida tahlil qilinadi [2].

Tadqiqotning maqsadi — maktabgacha yoshdagi ASB bo‘lgan va sensor alaliya belgilari kuzatiladigan bolalarning nutqiy, kognitiv hamda ijtimoiy-kommunikativ rivojlanishidagi umumiy va farqli xususiyatlarni ilmiy manbalar asosida aniqlash hamda differensial baholashning ahamiyatini asoslash.

Metodologiya

Tadqiqot nazariy-qiyosiy va tavsifiy adabiyotlar tahliliga asoslanadi. ASB, rivojlanish til buzilishlari, nutqni tushunish, ijtimoiy kognitsiya va erta korreksion aralashuvga bag‘ishlangan ilmiy maqolalar hamda diagnostik konsepsiyalar o‘rganildi.

Tahlilda Bishop va hammualliflarning CATALISE konsensus tadqiqotlari, Norbury va hammualliflarning epidemiologik ishlari, Lord va hammualliflarning autizmga oid klinik sharhlari hamda til rivojlanishiga bag‘ishlangan tadqiqotlardan foydalanildi [2–5].

Qiyoslash uch yo‘nalishda amalga oshirildi: nutqni tushunish va ifodalash, kognitiv jarayonlar, ijtimoiy-kommunikativ faoliyat.

Maqola birlamchi klinik eksperiment emas. Unda yangi ishtirokchilar, diagnostik natijalar yoki statistik ko‘rsatkichlar ishlab chiqilmagan. Keltirilgan sonli ma’lumotlar avval nashr etilgan tadqiqotlarga tegishlidir.

Natijalar

Ilmiy manbalar tahlili ASB va retseptiv til buzilishlarida nutqiy qiyinchiliklar bir-biriga o‘xshashi mumkinligini, biroq ularning rivojlanish profili va boshqa belgilar bilan bog‘liqligi turlicha ekanligini ko‘rsatadi.

ASB bo‘lgan bolalarda nutq rivojlanishi juda xilma-xildir. Ayrim bolalarda funksional og‘zaki nutq sezilarli cheklangan bo‘lsa, boshqalarida grammatik jihatdan rivojlangan nutq mavjud bo‘lishiga qaramay, suhbatni o‘zaro davom ettirish, ijtimoiy kontekstni anglash va kommunikativ niyatni ifodalash qiyinlashadi [3, 6].

Retseptiv til buzilishlarida esa asosiy qiyinchilik og‘zaki nutq mazmunini tushunish, so‘z va grammatik tuzilmalarni qayta ishlash bilan bog‘liq bo‘ladi. Bunday bolalarda ijtimoiy muloqotga intilish saqlanishi mumkin, ammo tilni tushunishdagi cheklanishlar kommunikativ faoliyatga salbiy ta’sir qiladi [2, 4].

Norbury va hammualliflar tomonidan Buyuk Britaniyada olib borilgan tadqiqotda maktabga kirish yoshidagi bolalar orasida rivojlanish til buzilishlarining tarqalishi 7,58% deb baholangan [4]. Ushbu ko‘rsatkich sensor alaliyaning alohida tarqalish darajasi emas, balki kengroq rivojlanish til buzilishlari guruhiga tegishlidir.

Quyidagi jadval ilmiy adabiyotlarda tavsiflangan asosiy farqlarni umumlashtiradi.

Baholash mezoni	Autizm spektr buzilishi	Sensor alaliya bilan bog‘liq retseptiv til buzilishi
Nutqni tushunish	Turli darajada buzilishi mumkin	Yetakchi qiyinchiliklardan biri
Ekspressiv nutq	Juda o‘zgaruvchan	Ko‘pincha ikkilamchi cheklanishlar kuzatiladi
Ijtimoiy o‘zaro munosabat	Asosiy diagnostik sohalardan biri	Til qiyinchiliklari sabab cheklanishi mumkin
Takrorlanuvchi xatti-harakat	Diagnostik jihatdan muhim	Asosiy diagnostik belgi emas
Kognitiv rivojlanish	Turli profillar kuzatiladi	Tilga bog‘liq topshiriqlarda qiyinchiliklar bo‘lishi mumkin
Differensial baholash	Ijtimoiy kommunikatsiya va takrorlanuvchi xatti-harakatlar	Retseptiv-ekspressiv til ko‘nikmalari

Jadvaldagi belgilar mutlaq diagnostik chegaralarni bildirmaydi. Ayrim bolalarda ASB va rivojlanish til buzilishlari birgalikda kuzatilishi mumkin [2, 7].

Tahlil va muhokama

ASB va sensor alaliya bilan bog‘liq retseptiv til buzilishlarini farqlashda faqat bolaning gapirish darajasiga asoslanish yetarli emas. Muhim masala bolaning nutqiy bo‘lmagan ijtimoiy munosabatlari, kommunikativ tashabbusi, imo-ishoralardan foydalanishi va atrofdagilar bilan birgalikdagi diqqat faoliyatini baholashdan iborat.

ASB bo‘lgan ayrim bolalarda birgalikdagi diqqat, ya’ni boshqa inson bilan bir obyekt yoki hodisaga e’tiborni muvofiqlashtirish qobiliyatida qiyinchiliklar kuzatiladi. Bunday xususiyatlar keyingi kommunikativ rivojlanish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin [8]. Biroq bu belgi barcha autizmli bolalarda bir xil darajada namoyon bo‘lmaydi.

Retseptiv til buzilishlari mavjud bolalarda esa og‘zaki ko‘rsatmalarni tushunish qiyinligi sababli topshiriqlarni bajarish sekinlashishi, noto‘g‘ri javoblar va ijtimoiy vaziyatlarda tushunmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli bolaning muloqotdagi sustligini avtomatik ravishda autizm belgisi deb talqin qilish diagnostik xatolarga olib keladi.

Kognitiv rivojlanish nuqtayi nazaridan ham ushbu ikki holat o‘rtasida murakkab munosabat mavjud. ASB bo‘lgan bolalarda intellektual rivojlanish ko‘rsatkichlari keng diapazonda farqlanadi. Retseptiv til buzilishlarida esa verbal topshiriqlar natijasi bolaning tilni tushunish imkoniyatlariga kuchli bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shuning uchun baholashda verbal va noverbal topshiriqlarni birgalikda qo‘llash muhim [4, 9].

Nutqning pragmatik tomonini o‘rganish ham differensial diagnostikada ahamiyatlidir. Pragmatik nutq suhbatdoshning maqsadini tushunish, muloqot navbatini saqlash, mavzuga mos javob berish va vaziyatga muvofiq ifoda tanlashni qamrab oladi. ASBda ushbu ko‘nikmalar mustaqil qiyinchilik sohasi bo‘lishi mumkin. Til buzilishlarida esa pragmatik muammolar grammatik, leksik va retseptiv cheklanishlar bilan o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi [6, 10].

Korreksion-pedagogik yordamni tashkil etishda ham individual yondashuv zarur. ASB bo‘lgan bolalarda ijtimoiy kommunikatsiyani qo‘llab-quvvatlash, funksional muloqotni rivojlantirish, o‘yin orqali o‘zaro munosabatlarni mustahkamlash va ota-onalar ishtirokidagi rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar muhim o‘rin tutadi [11].

Retseptiv til buzilishlarida esa nutqni tushunish, lug‘at boyligi, grammatik munosabatlarni anglash, og‘zaki ko‘rsatmalarni bajarish va ekspressiv nutqni rivojlantirishga qaratilgan logopedik mashg‘ulotlar asosiy yo‘nalishlardan hisoblanadi [12].

Erta aralashuv natijadorligi bolaning rivojlanish profili, aralashuv turi va o‘lchanayotgan natijaga bog‘liq. Shu bois barcha bolalar uchun yagona korreksion dastur bir xil samarali bo‘ladi, degan xulosa ilmiy jihatdan asosli emas.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi autizm spektr buzilishi bo‘lgan va sensor alaliya belgilari kuzatiladigan bolalarning rivojlanishini qiyosiy o‘rganish nutqiy qiyinchiliklarning tashqi o‘xshashligiga qaramay, ularning klinik va funksional xususiyatlari farqlanishini ko‘rsatadi.

ASBda ijtimoiy kommunikatsiya va takrorlanuvchi xatti-harakatlar diagnostik jihatdan muhim bo‘lsa, sensor alaliya atamasi bilan tavsiflanadigan holatlarda retseptiv til qobiliyatining buzilishi yetakchi o‘rin egallaydi. Biroq ushbu xususiyatlar mutlaq ajratuvchi mezon emas, chunki til va ijtimoiy rivojlanishdagi qiyinchiliklar birgalikda uchrashi mumkin.

Shu sababli differensial diagnostikada logoped, bolalar psixologi, tegishli tibbiyot mutaxassislari hamda ota-onalarning hamkorligi zarur. Eshitish holati, nutqni tushunish, noverbal kognitiv imkoniyatlar, ijtimoiy munosabatlar va adaptiv ko‘nikmalarni kompleks baholash korreksion yordamni to‘g‘ri rejalashtirish imkonini beradi.

Tadqiqotning asosiy xulosasi shundan iboratki, erta aniqlash va individual rivojlanish profiliga moslashtirilgan pedagogik yordam bolaning kommunikativ imkoniyatlarini qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Lord C., Brugha T. S., Charman T. va boshqalar. Autism spectrum disorder. Nature Reviews Disease Primers. 2020. Vol. 6. Article 5. DOI: 10.1038/s41572-019-0138-4.
2. Bishop D. V. M., Snowling M. J., Thompson P. A., Greenhalgh T. Phase 2 of CATALISE: A multinational and multidisciplinary Delphi consensus study of problems with language development: Terminology. Journal of Child Psychology and Psychiatry. 2017. Vol. 58(10). P. 1068–1080. DOI: 10.1111/jcpp.12721.
3. Tager-Flusberg H., Paul R., Lord C. Language and communication in autism. In: Volkmar F. R. va boshqalar (eds.). Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders. 3rd ed. Wiley, 2005. P. 335–364.
4. Norbury C. F., Gooch D., Wray C. va boshqalar. The impact of nonverbal ability on prevalence and clinical presentation of language disorder: Evidence from a population study. Journal of Child Psychology and Psychiatry. 2016. Vol. 57(11). P. 1247–1257. DOI: 10.1111/jcpp.12573.
5. Bishop D. V. M., Snowling M. J., Thompson P. A., Greenhalgh T. CATALISE: A multinational and multidisciplinary Delphi consensus study. Identifying language impairments in children. PLOS ONE. 2016. Vol. 11(7). Article e0158753.
6. Tager-Flusberg H. Defining language phenotypes in autism. Clinical Neuroscience Research. 2006. Vol. 6(3–4). P. 219–224.
7. Bishop D. V. M. Uncommon Understanding: Development and Disorders of Language Comprehension in Children. Psychology Press, 1997. 336 p.
8. Mundy P., Sigman M., Kasari C. A longitudinal study of joint attention and language development in autistic children. Journal of Autism and Developmental Disorders. 1990. Vol. 20(1). P. 115–128. DOI: 10.1007/BF02206861.
9. Leonard L. B. Children with Specific Language Impairment. 2nd ed. MIT Press, 2014. 480 p.
10. Adams C. Practitioner review: The assessment of language pragmatics. Journal of Child Psychology and Psychiatry. 2002. Vol. 43(8). P. 973–987.
11. Pickles A., Le Couteur A., Leadbitter K. va boshqalar. Parent-mediated social communication therapy for young children with autism (PACT): Long-term follow-up of a randomised controlled trial. The Lancet. 2016. Vol. 388(10059). P. 2501–2509. DOI: 10.1016/S0140-6736(16)31229-6.
12. Roberts M. Y., Kaiser A. P. The effectiveness of parent-implemented language interventions: A meta-analysis. American Journal of Speech-Language Pathology. 2011. Vol. 20(3). P. 180–199. DOI: 10.1044/1058-0360(2011/10-0055).